

УДК 329.5«71»

Наталія Ротар,

доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління,

Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича,

Чернівці, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6430-3460>

n.rotar@chnu.edu.ua

ДИНАМІКА ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ» У МОДЕЛЮВАННІ РЕІНТЕГРАЦІЙНИХ ПЕРСПЕКТИВ КРИМУ ТА ДОНБАСУ

У статті здійснено комплексний аналіз динаміки політичного дискурсу партії «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ» у моделюванні реінтеграційних перспектив Криму та Донбасу. Доведено, що дискурс парламентської фракції партії відбувався навколо проблем адміністративно-територіального устрою Донецької й Луганської областей, ролі військово-цивільних адміністрацій, проблем децентралізації влади та незаконного характеру виборів Російської Федерації в Криму. Установлено, що роль і функції військово-цивільних адміністрацій визначалася фракцією, по-перше, як орган у звільнених районах Донецької та Луганської областей, який виконує функції тимчасово відсутніх представницьких органів місцевого самоврядування; по-друге – як інститут зниження рівня невдоволення серед населення, котре постійно проживає в Зоні антитерористичної операції. Засуджуючи вибори в тимчасово окупованих Криму та на Донбасі, парламентська фракція «ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА»» використовувала всі доступні інструменти й установлювала зв'язок з усім комплексом прийнятих законодавчих ініціатив партії, що стосуються інтеграційних перспектив України. Артикуляція необхідності формування символічної політики та політики пам'яті українського Криму пов'язана, передусім, із парламентською діяльністю члена Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, члена фракції «ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА»» Р. Чубарова, завдяки зусиллям якого український парламент на офіційному рівні засуджував порушення прав кримськотатарського національного самоврядування та переслідування кримських татар у Криму за політичні погляди й переконання. Інтеграція Криму та Донбасу в українській економічній простір визначена фракцією «ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА»» як залежна від процесів деескалації, стабілізації й повернення Донбасу до політичного простору України.

Ключові слова: партія «блок Петра Порошенка «СОЛІДАРНІСТЬ», парламентська діяльність, деокупація, реінтеграція, Донбас, Крим.

ВСТУП

Постановка проблеми. Внутрішньополітичні виклики, які визначають особливості геополітичного позиціонування України, вимагають, щоб смислове наповнення партійного дискурсу парламентських партій працювало на випередження в постановці всієї варіативності інтеграційних перспектив України та реінтеграційних перспектив окупованого Криму й Донбасу. Такий підхід

сприятиме запобіганню невизначеності політичного майбутнього України як на рівні українського суспільства, так і серед її міжнародних партнерів. Проблема внутрішньої інтеграції України, зокрема реінтеграції Донбасу та Криму, на сьогодні потребує не лише нормативно-правового осмислення, але й вироблення стратегічного курсу з покроковою дорожньою картою, у якій відобразатимуться тактичні пріоритети в коротко- й середньостроковій перспективі. Це не тільки пришвидшить відновлення територіальної цілісності України, але й унеможливить перенесення проблеми реінтеграції Донбасу та Криму на периферію інтересів політичних партій, представлених у Верховній Раді України. У такому контексті на особливу увагу заслуговує проблема розгортання й динаміки дискурсу парламентських партій у Верховній Раді України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній політичній науці розпочалося наукове вивчення та моделювання процесів повернення Донбасу й Криму в український політичний простір у контексті визначення механізмів інтеграції тимчасово окупованих територій [1; 3]. Проте парламентські ініціативи політичних партій України лише стають частиною системного вивчення в контексті відновлення територіальної цілісності України.

Мета статті – визначення місця та змісту проблеми деокупації/інтеграції Криму й Донбасу в політичному дискурсі партії «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ»» у моделюванні реінтеграційних перспектив Криму та Донбасу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дискурс інтеграції Криму та Донбасу в український політичний простір відбувався навколо позиції БПП щодо адміністративно-територіального устрою Донецької й Луганської областей, ролі військово-цивільних адміністрацій, проблем децентралізація влади та незаконного характеру виборів Російської Федерації в Криму.

Адміністративно-територіальний устрій Донецької й Луганської областей. Звернення до проблеми необхідності змін в адміністративно-територіальному устрої Донецької та Луганської областей пов'язувалося представниками парламентської фракції «ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА»» із «захистом десятків тисяч людей, які кілька місяців не отримують зарплати і пенсій» [3], оскільки населенні пункти були розміщені на підконтрольній Україні території Луганської та Донецької областей, а центри призначення, насамперед пенсійного забезпечення – на тимчасово окупованій. Проекти постанов, запропонованих на розгляд парламенту, розроблялися спільно з народними депутатами від БПП і Донецькою, Луганською обласними державними адміністраціями, оскільки лише вони могли надати Верховній Раді України відповідні карти та достовірну інформацію [3].

Відповідно, Постановами Верховної Ради України задля впорядкування адміністративних зв'язків між окремими населеними пунктами, які розірвано внаслідок проведення антитерористичної операції, створення умов для

ефективного здійснення повноважень органами місцевого самоврядування адміністративно-територіальних одиниць, що розміщені поза межами Зони проведення антитерористичної операції, і забезпечення життєдіяльності були змінені: межі міст Золотого та Гірського Попаснянського району Луганської області [4]; межі Попаснянського, Слов'яносербського, Перевальського й Новоайдарського районів Луганської області [5; 6]; місто Соледар і місто Часів Яр Бахмутської міської ради Донецької області віднесено до категорії міст районного значення Бахмутського району Донецької області та змінено межі Бахмутського району Донецької області [7]; межі міст Горлівка, Слов'янськ і Слов'янського району Донецької області [8; 9]; Артемівського, Волноваського, Новоазовського та Тельманівського районів і міста Маріуполь Донецької області [10–12]. На нашу думку, зміна адміністративно-територіальних меж окремих адміністративних одиниць Луганської й Донецької областей є важливим інструментом інтеграційних ініціатив фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”», оскільки вони вказують на важливість для Української держави інтересів і потреб її громадян, розв'язання яких пов'язано з процедурою отримання послуг на рівні інститутів місцевого самоврядування.

Військово-цивільні адміністрації. Із початком окупації частини Донецької та Луганської областей Російською Федерацією виникли проблеми з виконанням регіональними органами влади й місцевого самоврядування своїх прямих функцій, визначених на законодавчому рівні. Характеризуючи цю ситуацію народний депутат від фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» Ю. Луценко зазначав, що Луганська обласна рада фактично не існує, «депутати або втекли, або ховаються на тимчасово окупованих територіях. Господарські функції облводоканалу, обленерго немає кому виконати» [13], попри те, що більшість звільнених територій перебувають під надійним контролем Збройних сил України й державних органів влади, «є проблеми із виконанням ними державних функцій. Частина депутатів, зокрема Луганської обласної ради, районних, селищних, міських рад, сільські голови, на жаль, не виконують покладених на них законом функцій» [13]. Інтеграційним інструментом для розв'язання окресленої проблеми став ініційований Президентом України П. Порошенком проект Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» (серед чотирьох суб'єктів права законодавчої ініціативи троє народних депутатів України були членами фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”»: С. Кубів, Р. Князевич, Ю. Луценко) [14], який у Верховній Раді України представляли народний депутат України Ю. Луценко та секретар Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони І. Вінник.

Під час обговорення законопроекту про військово-цивільні адміністрації Ю. Луценко акцентував увагу народних депутатів на тому, що відповідно до проекту Закону у звільнених районах Донецької й Луганської областей виконання функцій тимчасово відсутніх представницьких органів місцевого самоврядування буде покладено на органи державної адміністрації, які мають право призначати на вакантні посади органів місцевого самоврядування цивільних або військових осіб: «Буде надано право, наприклад, Луганській

обласній держадміністрації встановлювати блокпости, визначати порядок їх перетину, режим торгівлі підакцизними товарами у прифронтовій зоні, приймати бюджет відсутньої обласної ради рішенням обласної держадміністрації, заміщувати відсутнього сільського голову цивільною або військовою особою. Таким чином буде забезпечено порядок і державний устрій на українській території Донбасу» [13]. Натомість І. Вінник більшою мірою акцентував на перспективах застосування положень цього Закону, коли «війна, врешті-решт, закінчиться, і буде багато територій, де місцеві органи самоврядування саморозпустилися, не буде кому виконувати повноважень виконавчої гілки влади: встановлювати тарифи, забезпечувати лікарні, школи, харчування в дитячих садках. ... Військово-цивільним адміністраціям будуть надані повноваження призначати вибори на звільнених територіях» [13]. Отже, народний депутат України окреслив інтеграційний потенціал цього законопроекту, відображений у політичній позиції України щодо вже сьогодні сформованих намірів із відновлення всіх окупованих територій, які незабаром будуть звільнені від російських окупантів-агресорів.

Основними аргументами на користь цього законопроекту, використаних членами фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» були такі: (1) військово-цивільні адміністрації утворюються в разі нескликання сесії відповідної районної, обласної ради у встановленому Законом України порядку, тобто є чітка кваліфікаційна ознака, коли їх треба утворювати; (2) необхідність виконання повноважень, покладених на виконавчу владу; (3) військово-цивільні адміністрації автоматично припиняють свої повноваження, щойно будуть проведені легітимні вибори відповідного органу самоврядування, які, власне, й формують ці військово-цивільні організації; (4) у прифронтовій смузі військові вже сьогодні допомагають цивільному населенню, забезпечуючи його життєдіяльність, тож цей законопроект спрямований лише на вноормування того, що в реальності вже існує; (5) військово-цивільні адміністрації потенційно можуть стати інститутом зниження рівня невдоволення серед населення, котре постійно проживає в Зоні антитерористичної операції [99]. Така аргументація виявилася переконливою й сприяла прийняттю 276 голосами Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» [15].

Згодом за ініціативи Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» внесено правки, що стосувалися гармонізації низки технічних аспектів повсякденної діяльності військово-цивільних адміністрацій Луганської та Донецької областей, зокрема стосовно визначення чіткого часу, коли припиняються повноваження відповідної ради й починаються виконання повноважень військово-цивільними адміністраціями; чітко регламентується, що в день набрання чинності акта Президента України про утворення військово-цивільних адміністрацій припиняються повноваження лише органів місцевого самоврядування, а не державних адміністрацій; уточнюється вид розпорядчого акта керівника військово-цивільних адміністрацій (наказ), уточнюється перелік повноважень військово-цивільних адміністрацій, додається положення про

схвалення перспективних планів території громад [16]. Саме в такій редакції фракція «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» підтримала Проект Закону «Про військово-цивільні адміністрації» (за – 117, проти – 0, утримався – 1 (народний депутат України О. Дегтярчук), не голосували – 11, відсутні – 19) [17].

Децентралізація влади. Реформа децентралізації влади в Україні була й залишається пріоритетною для фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”». Під час обговорення Постанови Верховної Ради України «Про попереднє схвалення проекту Закону “Про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади”», члени фракції, розуміючи, що реформа місцевого самоврядування не може бути здійснена на території Криму й на окупованих територіях Донецької та Луганської областей, підтримали правову норму про те, що особливості реалізації місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей повинні визначатись окремим законом [18]. Саме особливості місцевого самоврядування не дають змоги наділити окремі райони Донбасу надмірними повноваженнями, тому що самоврядування може діяти лише в рамках Конституції та законів України.

Вибори Російської Федерації в Криму й на Донбасі. Ініціатива засудження намірів проведення Росією виборів в окремих районах Донецької та Луганської областей належить голові Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, члену фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» І. Геращенко, зусиллями якої підготовлено Звернення Верховної Ради України до держав-членів й інституцій Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки, Австралії, Канади, Японії та інших держав світу й міжнародних організацій щодо намірів проведення незаконних виборів в окремих районах Донбасу [19]. Провідною ідеєю цього документа було те, що проведення вільних, демократичних і прозорих виборів місцевих органів влади в окремих районах Донецької й Луганської областей повинно відбутися згідно з чинним українським законодавством та відповідно до стандартів ОБСЄ. Верховна Рада України, послідовно дотримуючись Комплексу заходів із виконання Мінських домовленостей, ухвалила Закон України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», підтримала Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади» в першому читанні, тому «... обурена повідомленнями про провокаційні наміри маріонеток Кремля провести псевдовибори в окремих районах Донецької та Луганської областей України 18 жовтня та 1 листопада 2015 року» [20]. Представниця фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» нагадала, що аналогічне рішення Російської Федерації й подальше проведення псевдовиборів в окремих районах Донецької та Луганської областей 2 листопада 2014 р. завдало значного удару по Мінських домовленостях і призвело до ескалації конфлікту на Донбасі. Позицію фракції БПП підтримано більшістю голосів [21].

Попри подібну позицію щодо організації виборів до органів влади на території тимчасово окупованого Криму, після їх проведення парламентська

фракція «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”», зокрема заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції М. Юнова звернула увагу парламентарів на те, що моніторингова місія ОБСЄ у звіті про проведення російських виборів у Криму не зробила жодної згадки про те, що такі вибори країни-агресора на тимчасово окупованій території України є грубим порушенням саме міжнародних стандартів проведення демократичного волевиявлення народу: «Місія ОБСЄ не мала доступу до кримських дільниць, бо немає консенсусу між країнами-членами ОБСЄ щодо статусу Криму та виборчих округів, утворених на його території, що вони чесно визнають» [22]. Виходячи з цього, депутат запропонувала проект Постанови Верховної Ради України про те, щоб остаточний Звіт ОБСЄ був визнаний міжнародною спільнотою як такий, що не відповідає дійсності.

18 березня 2018 р. процес виборів Президента РФ незаконно поширено на тимчасово окуповану цією країною територію України – АРК та м. Севастополь. Із цього приводу Верховна Рада України ухвалила постанови про їх невизнання [22] і звернення до Діючого головування в Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Парламентської асамблеї Організації з безпеки та співробітництва в Європі і парламентів держав-учасниць Організації з безпеки та співробітництва в Європі щодо міжнародного спостереження Організації з безпеки та співробітництва в Європі на виборах Президента Російської Федерації 2018 р. [23].

Українська делегація в ПАРЄ, очолювана народним депутатом від фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”», віце-президентом Парламентської асамблеї Ради Європи В. Ар’євим, подала заявку на проведення дебатів із питання невизнання російських виборів в анексованому Криму на квітневій сесії 2018 р. Асамблеї в Страсбурзі. Він зазначив, що «Україна має звертатися до міжнародного співтовариства, щоб засудити незаконні вибори на анексованому півострові. Принаймні я, як голова делегації в ПАРЄ, уже подав заявку на проведення поточних дебатів на квітневій сесії в Страсбурзі. Ми можемо віддати перевагу підтримці термінових дебатів щодо розширеної тематики Росії, якщо таке подання на розширену тематику зробить делегація Великої Британії» [24].

Отже, засуджуючи вибори в тимчасово окупованих Криму та на Донбасі, парламентська фракція БПП намагалася використовувати всі доступні інструменти та встановлювала зв’язок з усім комплексом прийнятих законодавчих ініціатив партії, що стосуються інтеграційних перспектив України.

Дискурс парламентської фракції ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА» щодо перспектив інтеграції Криму та Донбасу в український соціокультурний простір конкретизувався через обговорення й політичне позиціонування таких тем, як права внутрішньо переміщених осіб, українська символічна політика та політика пам’яті в Криму й на Донбасі, інформаційна реінтеграція тимчасово окупованих територій, дотримання там прав людини.

Права внутрішньо переміщених осіб. Важливим інструментом інтеграції Донбасу та Криму в український соціокультурний простір для фракції БПП стало визначення позиції про формування комплексу прав внутрішньо переміщених

осіб і їх дотримання. Підтримуючи всі законодавчі акти, якими регулюються права внутрішньо переміщених осіб [25], члени фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» багато уваги приділяли процедурі дотримання цих прав на регіональному й локальному рівнях. Однією з найважливіших проблем для внутрішньо переміщених осіб є проблема працевлаштування. Уже на початок 2015 р. до реєстру Міністерства соціальної політики внесено 953 тис. вимушених переселенців, із яких кожен одинадцятий (85,5 тис.) потребував працевлаштування [26]. За даними, наведеними Головою Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, членом фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» І. Геращенко, з усієї кількості вимушених переселенців на облік із проханням працевлаштування стали лише 40 тис., а працевлаштовані 7 тис., «що, звичайно, не є нормально» [26], але ефективно вирішувати ці питання в умовах створеної законодавчої бази можна за наполегливої позиції регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування.

Ще одним комплексом проблем стосовно прав внутрішньо переміщених осіб є проблема їх участі у виборах до органів місцевого самоврядування на території теперішнього проживання та проблема проведення виборів на тій території України, яка є підконтрольною Україні, але на якій проходить антитерористична операція. У статті 24 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» зазначено, що внутрішньо переміщені особи користуються тими ж правами й свободами відповідно до Конституції, законів та міжнародних договорів України, як і інші громадяни України, котрі постійно проживають в Україні. Забороняється їх дискримінація під час реалізації ними будь-яких прав і свобод на підставі того, що вони є внутрішньо переміщеними особами [27]. Проте здебільшого відбувається ігнорування міжнародних стандартів щодо участі внутрішньо переміщених осіб на місцевих виборах. Саме для подолання цієї ситуації 27 березня 2017 р. у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо виборчих прав внутрішньопереміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян)» [28], котрий забезпечує виборчі права внутрішньо переміщених осіб шляхом зміни виборчої адреси без зміни реєстрації в паспорті (на сьогодні не обговорювався на пленарному засіданні Верховної Ради України). Серед авторів цього законопроекту були й члени фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» М. Найєм, С. Заліщук, Р. Чубаров, М. Джемільєв, О. Черненко, М. Єфімов, Д. Лубінець, М. Іонова, І. Луценко, О. Юринєць. У проекті Закону України «Про забезпечення доступу до виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян» пропонується усунути допущені порушення прав громадян і привести чинне законодавство у відповідність до Конституції України та міжнародних стандартів виборчого процесу. Важливим аспектом цього законопроекту було те, що у визначенні цілей і завдань законопроекту йшлося про посилення «інтеграції внутрішньо переміщених осіб, інших громадян, які є мобільними всередині країни, за новим місцем проживання» та усунення

«порушення виборчих прав громадян» [30]. У разі ухвалення цього законопроекту Верховною Радою України буде забезпечена можливість внутрішньо переміщеній особі, іншим мобільним усередині країни громадянам реалізувати свої законні й конституційні виборчі права на місцевих виборах; запобігти дискримінації за місцем проживання та регіональною ознакою громадян під час реалізації виборчих й інших прав; гармонізувати законодавство України з міжнародними стандартами політики щодо внутрішньо переміщених осіб, трудових мігрантів та інших категорій громадян; створити сприятливі умови для інтеграції внутрішньо переміщених осіб і їх рівноправної участі у вирішенні питань загальнонаціонального та локального значення; знизити соціальну напругу у взаємодії між органами державної влади та мобільними всередині країни громадянами. Зауважимо, що парламентські дискусії щодо виборчих прав внутрішньо переміщених осіб точилися в українському парламенті від моменту виникнення цієї проблеми в політичному просторі країни, однак лише досягнення консенсусу про те, що внутрішньо переміщені особи позиціонуватимуться як частина населення, охопленого внутрішньою міграцією, стало можливим формулювання основних положень проекту Закону.

Достатньо непримиренною та непохитною є позиція фракції «ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА»» щодо проведення виборів у Зоні проведення антитерористичної операції; «Ми казали, що вибори на Донбасі мають відбутися там, де їх безпечно проводити. Ступінь безпеки встановлює військово-цивільна адміністрація через ЦВК. ... Є абсурдом голосувати за депутатів у Широкіному або інших населених пунктах, які знаходяться безпосередньо на лінії зіткнення» [29].

Проблема здобуття освіти для внутрішньо переміщених осіб і громадян України, котрі проживають на тимчасово окупованих територіях як інструмент соціокультурної інтеграції, потрібно розглядати в декількох контекстах. Насамперед, це забезпечення права на здобуття вищої освіти особами, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України. Саме представник парламентської фракції «ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА»» перший заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти О. Співаковський представляв основні положення проекту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення права на здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України» (№ 6116) [30]. Народний депутат наголошував, що «цей законопроект дає два дуже прості меседжі для тимчасово окупованого Криму. Перший – ми на законодавчому рівні запрошуємо кримських випускників шкіл навчатися на території України, ми тут на них чекаємо. І другий дуже важливий меседж пов'язаний із тим, що ми пропонуємо цим випускникам будувати кордон інтелекту, кордон освіченості на території Запорізької, Миколаївської, Херсонської, Одеської областей. На території цих областей розташовані 120 вищих навчальних закладів, і той, хто думає, що це резервація, глибоко помиляється. Це дуже важливий кордон, не менш важливий, ніж кордон армії»

[31]. Саме цей законопроект зорієнтований на виконання інтеграційної та об'єднавчої функцій, оскільки сприяє випускникам шкіл, які здобули середню освіту в тимчасово окупованому Криму, отримати українську вищу освіту без ЗНО. Ним пропонувалося виділення 1 тис. місць у 120 університетах України за державний кошт (близько 25 млн грн), що в інтеграційному сенсі було сигналом для населення окупованих територій і європейських партнерів про те, що «ми не покидаємо там наших дітей» [31].

Виголошуючи офіційну позицію фракції, заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування, член фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» В. Курило нагадав, що у 2016 р. подібні заходи вжито для випускників шкіл із Донбасу, але завдання української влади залишається незмінним – витягнути дітей із тимчасово окупованих територій «і зробити все можливе, щоб вони закінчували вищі навчальні заклади в Україні, залишалися тут, щоб вони були справжніми громадянами Української держави» [31]. Під час обговорення цього законопроекту висловлено позицію, що такий підхід порушує принцип рівних умов для вступу до вищих навчальних закладів, але перший заступник Голови Верховної Ради України І. Геращенко наголосила, що в умовах, коли Російська Федерація надає квоти для навчання українських дітей із тимчасово окупованих територій, запроваджують численні гуманітарні, якими надають квоти для навчання, у тому числі для дітей з українських територій, Українська держава зобов'язана «боротися за дітей, які вимушені сьогодні проживати на окупованих територіях і які просто не мають доступу до української освіти, до отримання українського атестата про середню освіту» [31]. Потужним інструментом у такій боротьбі є саме гарантоване забезпечення певної кількості державних місць у вищих навчальних закладах України для навчання дітей із тимчасово окупованих територій. За забезпечення державних місць у вищих навчальних закладах України для навчання дітей із тимчасово окупованих територій проголосувало 95 членів фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”», проти – 0, утрималися – 6 (народні депутати України А. Вадатурський, В. Кривохатько, Н. Новак, В. Пинзеник, Т. Ричкова, Р. Чубаков), не голосували – 29, відсутні – 10 [32].

Оцінюючи ухвалення Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до Закону України “Про вищу освіту” щодо забезпечення права на здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України», голова підкомітету Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони, член фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» А. Герасимов дуже влучно охарактеризував його як «основу побудови інтелектуального мосту між Україною та окупованими територіями» [33].

Українська символічна політика та політика пам'яті в Криму й на Донбасі. Артикуляція необхідності формування символічної політики та політики пам'яті

українського Криму пов'язана з діяльністю членів фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”», головою підкомітету Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин М. Джемільєвим та члена Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Р. Чубарова. За період своєї депутатської діяльності у Верховній Раді України восьмого скликання політики привернули увагу на багато проблем, пов'язаних з інтеграцією Криму в український політичний та соціокультурний простір, однак найбільш важливими досягненнями народних депутатів ми вважаємо ствердження Криму в системі української символічної політики й політики пам'яті, що відбувалося за допомогою внесення та ухвалення:

– Постанови Верховної Ради України «Про присвоєння імені Амет-Хана Султана міжнародному аеропорту “Сімферополь” у травні 2015 р.» [34]. Це символічний і надзвичайно важливий крок, яким висловлювалася підтримка боротьби кримськотатарського народу та його солідарність з українським народом за незалежність України й свободу кримськотатарського народу. Водночас перейменування аеропорту створює проблеми для держави-окупанта, оскільки в усіх міжнародних документах під час виконання авіарейсів повинна фігурувати саме нова назва.

– Постанови Верховної Ради України «Про звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ світових лідерів та всіх членів міжнародного співтовариства щодо засудження порушень прав і свобод кримськотатарського народу» [35], спрямованої на привернення уваги світового співтовариства до становища кримськотатарського народу, який перебуває на тимчасово окупованій території окупації. Під час обговорення тексту Постанов Р. Чубаров зауважив, що «сьогодні історія повторюється для кримських татар. Російська Федерація не просто окупувала нашу Батьківщину. Держава-агресор розпочала неприховані репресії, спрямовані на фізичне й духовне знищення корінного народу Криму, його витискання з рідної землі. Відбуваються переслідування за сфабрикованими справами тисяч активістів і пересічних кримців. Буквально кожний кримський татарин відчуває, що завтра можуть прийти за ним» [31].

– Постанови Верховної Ради України «Про внесення доповнень до Постанови Верховної Ради України “Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році щодо вшанування дня пам'яті депортації кримськотатарського народу”, відповідно до якої 18 травня вшановувався 71 рік із дня депортації кримськотатарського народу (1944) на загальнодержавному рівні [36].

Загальна позиція фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» відображена в результатах голосування за Постанови Верховної Ради України, якими створювався контент символічної політики кримських татар як громадян України (табл. 1).

Таблиця 1

Результати голосування фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» за ствердження Криму в українському символічному просторі та політиці пам’яті

Постанова Верховної Ради України	Результати голосування				
	за	проти	утрималися	не голосували	відсутні
Про присвоєння імені Амет-Хана Султана міжнародному аеропорту «Сімферополь. Постанови Верховної Ради України	95	0	1	22	26
Про звернення Верховної Ради України до Організації Об’єднаних Націй, Європейського парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, світових лідерів та всіх членів міжнародного співтовариства щодо засудження порушень прав і свобод кримськотатарського народу	108	0	0	11	25
Про внесення доповнень до Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам’ятних дат і ювілеїв у 2015 році щодо вшанування дня пам’яті депортації кримськотатарського народу	104	0	0	13	27

Джерело: складено за: [37–39].

Українська символічна політика та політика пам’яті на Донбасі не набули на рівні фракції БПП такого ж систематичного й результативного подання в публічному просторі. На нашу думку, це пов’язано з тим, що до фракції БПП не потрапив жоден україноцентричний регіональний політик із Донецької та Луганської областей.

Дотримання прав людини на тимчасово окупованих територіях Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» «відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію як на державу-окупанта відповідно до норм і принципів міжнародного права» [40]. Проте це не вказує на можливість України брати участь у моніторингу дотримання прав людини на тимчасово окупованих територіях чи якимось впливати на характер їх дотримання. Найбільш комплексно українська позиція та позиція фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» висловлена І. Геращенко: «Ви знаєте, на окупованих територіях ми бачимо гуманітарну катастрофу, і світ мовчить про це. Світ дуже уважно відслідковує виконання Мінських угод у питанні безпекової ситуації або в питаннях політичного блоку, дуже багато уваги приділяється виборам чи внесенню змін до

Конституції. Але коли ми чули, щоб світ говорив про гуманітарні питання, про те, що не виконується пункт про звільнення заручників, про те, що немає допуску міжнародних гуманітарних організацій на окуповані території? ... Це неприпустимо». Тобто, не маючи власних ресурсів впливу на гуманітарні процеси на Донбасі, фракція «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» наполягала на тому, щоб європейська спільнота інтегрувала питання захисту саме гуманітарних прав і прав людини до сфери своєї уваги.

Дотримання прав людини у Криму є одним з елементів позиціонування проблеми окупації та повернення Криму в дискурсі члена Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин, члена фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» Р. Чубарова. Для нього є характерним фокусування уваги, по-перше, на порушенні прав кримськотатарського національного самоврядування («Зараз за ґратами в Криму 11 наших товаришів, зокрема Артем Чийгоз, заступник голови Меджлісу кримськотатарського народу, Алі Асанов, Мустафа Дегерменджі ... Це не просто 33 людини – члени Меджлісу, це більш ніж 250 місцевих меджлісів, сільських, міських, селищних, це 22 регіональні меджліси, це вся конструкція органів кримськотатарського національного самоврядування, це близько 2,5 тисячі людей. Вони хочуть їх оголосити екстремістами і засудити» [41]); по-друге, на переслідуванні кримських татар у Криму за політичні погляди та переконання («на сьогодні в Криму 17 заручників кримських татар знаходяться за ґратами, 17 патріотів України переслідуються окупантами за свою вірність українській державі, за вірність своїй релігії, за гідну і достойну поведінку в окупованому Криму» [42]).

Якщо у вересні 2015 р. народний депутат України підкреслював, що ані Україна, ані міжнародна спільнота «сьогодні не змогли задіяти ефективних механізмів захисту прав і свобод громадян України, що живуть на територіях окупованого Криму» [43], то в березні 2016 р. стверджував, що весь світ став на захист Меджлісу кримськотатарського народу («Це обговорювалося під час виступу Мустафи Джемілева, лідера кримськотатарського народу, на засіданні Ради Безпеки ООН, що проводилося 18 травня 2016 р. Це обговорювалося після мого виступу в Раді ООН з питань прав людини 22 березня в Женеві» [41]), тож «тепер уже час долучитися парламенту України до захисту Меджлісу кримськотатарського народу, до захисту кримськотатарського народу, до захисту всіх громадян України, які живуть у тимчасово окупованому Криму» [41].

Щодо інтеграції Криму й Донбасу в український економічний простір, то згідно з роз'ясненням Міністерства закордонних справ України, логіка Мінських домовленостей полягає в послідовних деескалації (припинення вогню й відведення важких озброєнь, що має бути перевірено ОБСЄ; звільнення заручників і незаконно утримуваних осіб); стабілізації (виведення іноземних збройних формувань та найманців, відновлення Україною контролю над усією ділянкою російсько-українського кордону; започаткування діалогу про формат проведення вільних і справедливих місцевих виборів, відповідно до стандартів ОБСЄ); відродженні Донбасу (відновлення банківських платежів, поновлення

соціально-економічних зв'язків, відбудова інфраструктури, політична й соціально-економічна реінтеграція Донбасу) [44]. Якщо передумови для політичної реінтеграції можуть бути сформовані на рівні парламентського та президентського дискурсів, на рівні символічного простору й політики пам'яті, коли формуються інтеграційні меседжі та за допомогою механізмів ЗМІ впливають на масову політичну свідомість населення тимчасово окупованих територій України, то створення меседжів економічної інтеграції є доволі проблематичним. Їх поява можлива лише після завершення етапів стабілізації та відновлення. Саме це є основною причиною відсутності на сьогодні чітких стратегій економічної реінтеграції Донбасу, а йдеться про «відновлення Донбасу», яке потрібно здійснювати комплексно.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дискурс інтеграції Криму та Донбасу в український політичний простір відбувався навколо позиції фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» щодо адміністративно-територіального устрою Донецької й Луганської областей, ролі військово-цивільних адміністрацій, проблем децентралізація влади та незаконного характеру виборів Російської Федерації в Криму. Ініційована членами фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» зміна адміністративно-територіальних меж окремих адміністративних одиниць Луганської й Донецької областей на рівні Закону України була важливим інструментом реалізації інших інтеграційних ініціатив фракції, оскільки вказувала на важливість для Української держави інтересів і потреб її громадян, розв'язання яких залежить від процедури отримання послуг на рівні інститутів місцевого самоврядування. Роль військово-цивільних адміністрацій визначалася фракцією «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”», по-перше, як орган у звільнених районах Донецької та Луганської областей, який виконує функції тимчасово відсутніх представницьких органів місцевого самоврядування; по-друге, як інститут зниження рівня невдоволення серед населення, котре постійно проживає в Зоні антитерористичної операції. Засуджуючи вибори в тимчасово окупованих Криму й на Донбасі, парламентська фракція «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» використовувала всі доступні інструменти та встановлювала зв'язок з усім комплексом прийнятих законодавчих ініціатив партії, що стосуються інтеграційних перспектив України.

Дискурс парламентської фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» щодо перспектив інтеграції Криму й Донбасу в український соціокультурний простір конкретизувався через обговорення та політичне позиціонування таких тем, як права внутрішньо переміщених осіб, українська символічна політика й політика пам'яті в Криму та на Донбасі, інформаційна реінтеграція тимчасово окупованих територій, дотримання прав людини на тимчасово окупованих територіях. Фракція «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» виступила із законодавчою ініціативою вношення забезпечення можливості для внутрішньо переміщених осіб реалізувати свої законні й конституційні виборчі

права на місцевих виборах через запобігання дискримінації за місцем проживання та регіональною ознакою громадян під час реалізації виборчих й інших прав відповідно до міжнародних стандартів політики щодо внутрішньо переміщених осіб, трудових мігрантів та інших категорій громадян. Можливість здобуття освіти для внутрішньо переміщених осіб і громадян України, котрі проживають на тимчасово окупованих територіях, позиціонувалася фракцією «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» як створення інтелектуального мосту між Україною та окупованими територіями.

Артикуляція необхідності формування символічної політики й політики пам'яті українського Криму пов'язана, передусім, із парламентською діяльністю члена Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, члена фракції «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» Р. Чубарова, завдяки зусиллям якого український парламент на офіційному рівні засуджував порушення прав кримськотатарського національного самоврядування та переслідування кримських татар у Криму за політичні погляди й переконання. Українська символічна політика та політика пам'яті на Донбасі не набули на рівні фракції БПП такого самого систематичного й результативного подання в публічному просторі, що пов'язано з відсутністю серед членів фракції україноцентричних регіональних політиків із Донецької та Луганської областей. У ситуації відсутності власних ресурсів впливу на гуманітарні процеси на Донбасі фракція «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» наполягала на тому, щоб європейська спільнота інтегрувала питання захисту саме гуманітарних прав і прав людини до сфери своєї уваги.

Інтеграція Криму та Донбасу в українській економічний простір визначена фракцією «ПАРТІЯ “БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА”» як залежна від процесів деескалації, стабілізації й повернення Донбасу до політичного простору України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЕЖЕРЕЛ

1. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія/за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. Київ: НІСД, 2015. 474 с.
2. Ротар Н. Проблема деокупації/інтеграції Криму та Донбасу в стратегії парламентської діяльності політичної партії «НАРОДНИЙ ФРОНТ». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Міжнародні відносини»*. 2018. № 5 (378). С. 139–153.
3. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Перша сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень* 6. Ч. II). Засідання шосте, ранкове (Четвер, 11 груд. 2014 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/33088.pdf>
4. Про зміни в адміністративно-територіальному устрої Луганської області, зміну і встановлення меж міст Золотого та Гірського Попаснянського району Луганської області. *Постанова Верховної Ради України від 8 вересня 2016 року*. № 1517-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1517-19>
5. Про зміни в адміністративно-територіальному устрої Луганської області, зміну і встановлення меж Попаснянського і Слов'яносербського районів Луганської області. *Постанова Верховної Ради України від 11 лютого 2015 року*. № 177-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/177-19>
6. Про зміни в адміністративно-територіальному устрої Луганської області, зміну і встановлення меж Перевальського і Попаснянського районів Луганської області. *Постанова*

Верховної Ради України від 7 жовтня 2014 року. № 1693-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1693-18>

7. Про зміни в адміністративно-територіальному устрої Донецької області, зміну і встановлення меж Бахмутського району Донецької області. *Постанова Верховної Ради України від 8 вересня 2016 року*. № 1519-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1519-19>

8. Про зміни в адміністративно-територіальному устрої Донецької області, зміну і встановлення меж міста Горлівка та Бахмутського району Донецької області. *Постанова Верховної Ради України від 8 вересня 2016 року*. № 1520-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1520-19>

9. Про зміни в адміністративно-територіальному устрої Донецької області, зміну і встановлення меж міста Слов'янськ та Слов'янського району Донецької області. *Постанова Верховної Ради України від 8 вересня 2016 року*. № 1518-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1518-19>

10. Про зміну і встановлення меж Артемівського району Донецької області. *Постанова Верховної ради України від 20 травня 2015 року*. № 458-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/458-19>

11. Про зміни в адміністративно-територіальному устрої Донецької області, зміну і встановлення меж міста Маріуполь, Волноваського, Новоазовського та Тельманівського районів Донецької області. *Постанова Верховної Ради України від 11 грудня 2014 року*. № 32-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32-19>

12. Про зміни в адміністративно-територіальному устрої Донецької області, зміну і встановлення меж Артемівського району Донецької області. *Постанова Верховної Ради України від 11 грудня 2014 року*. № 31-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/31-19>

13. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Перша сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень*. № 2. Засідання друге, вечірнє (вівторок, 3 лют. 2015 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/34358.pdf>

14. Про військово-цивільні адміністрації. *Проект Закону України*. № 1855 від 27 січ. 2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53705; Про військово-цивільні адміністрації. *Закон України*. № 141-VIII від 3 лютого 2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-viii>

15. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Третя сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень*. № 34. Засідання тридцять четверте, вечірнє (четвер, 26 лист. 2015 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/36059.pdf>

16. Поіменне голосування про Проект Закону України про військово-цивільні адміністрації (№1855) – за основу та в цілому 03.02.2015 17:07. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=557

17. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Друга сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень Позачергового засідання від 31.08.2015*. позачергове засідання (понеділок, 31 серп. 2015 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/36086.pdf>

18. Звернення Верховної Ради України до держав-членів та інституцій Європейського Союзу, Сполучених Штатів Америки, Австралії, Канади, Японії та інших держав світу та міжнародних організацій щодо намірів проведення незаконних виборів в окремих районах Донбасу № 717-VIII від 6 жовт. 2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/717-19/sp:java-max100>

19. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Третя сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень* 9. Засідання дев'яте, ранкове (четвер, 17 верес. 2015 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/36032.pdf>

20. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Шоста сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень*. № 10. Засідання десяте, ранкове (четвер, 23 лют. 2017 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/40682.pdf>

21. Про Заяву Верховної Ради України стосовно невизнання Україною легітимності виборів Президента Російської Федерації на тимчасово окупованих територіях України – Автономній Республіці Крим та місті Севастополь. *Постанова Верховної Ради України*. № 2371-VIII від 22 берез. 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2371-viii>

22. Про Звернення Верховної Ради України до Діючого головування в Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Парламентської асамблеї Організації з безпеки та співробітництва в Європі та парламентів держав-учасниць Організації з безпеки та співробітництва в Європі щодо міжнародного спостереження Організації з безпеки та співробітництва в Європі на виборах Президента Російської Федерації 2018 року. *Постанова Верховної Ради України*. № 2436-VIII від 17 трав. 2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2436-19>

23. Українська делегація подала заявку на проведення дебатів з питання невизнання російських виборів у анексованому Криму на квітневій сесії Асамблеї в Страсбурзі [20.03.2018]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2425768-ukraina-podala-zaavku-v-parena-debati-sodo-viboriv-rf-v-krimu.html>

24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Проект Закону України*. № 1496 від 17 груд. 2014 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52974

25. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Перша сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень*. № 4. Засідання п'яте, вечірнє (четвер, 5 лют. 2015 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/34361.pdf>

26. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. *Закон України*. № 1706-VII від 20 жовт. 2014 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

27. Про внесення змін до деяких законів України (щодо виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян). *Проект Закону України*. № 6240 від 27 берез. 2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61425

28. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Третя сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень*. № 14. Засідання чотирнадцяте, ранкове (середа, 7 жовт. 2015 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/36037.pdf>

29. Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення права на здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України. *Проект Закону України*. № 6116 від 22 лют. 2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61199

30. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Шоста сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень*. № 37. Засідання тридцять сьоме, ранкове (вівторок, 16 трав. 2017 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/42713.pdf>

31. Поіменне голосування про Проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо забезпечення права на здобуття вищої освіти осіб, місцем проживання яких є тимчасово окупована територія України (№ 6116) – за основу та в цілому 16.05.2017 11:05. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=12138

32. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Шоста сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень*. № 43. Засідання сорок третє, ранкове (вівторок, 23 трав. 2017 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/42719.pdf>

33. Про присвоєння імені Амет-Хана Султана міжнародному аеропорту «Сімферополь». *Постанова Верховної Ради України*. № 411-VIII від 14 трав. 2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-19>

34. Про звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, світових лідерів та всіх членів міжнародного співтовариства щодо засудження порушень прав і свобод кримськотатарського народу. *Постанова Верховної Ради України*. № 412-VIII 14 трав. 2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/412-19/conv>

35. Про внесення доповнень до Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році щодо вшанування дня пам'яті депортації кримсько-татарського народу». *Постанова Верховної Ради України*. № 434-VIII від 14 трав. 2015 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/434-19>

36. Поіменне голосування про проект Постанови про присвоєння імені Амет-Хана Султана міжнародному аеропорту «Сімферополь» (№ 2796) – за основу та в цілому 14.05.2015 10:33. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=1938

37. Поіменне голосування про проект Постанови про звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, світових лідерів та всіх членів міжнародного співтовариства щодо засудження порушень прав і свобод кримськотатарського народу (№ 2821) – за основу та в цілому 14.05.2015 10:42. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=1941

38. Поіменне голосування про проект Постанови про внесення доповнень до Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2015 році» (щодо вшанування дня пам'яті депортації кримськотатарського народу) (№ 2794) – за основу та в цілому 14.05.2015 18:10. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=2030

39. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. *Закон України*. № 1207-VII від 15 квіт. 2014 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>

40. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Четверта сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень*. № 21. Засідання двадцять перше (четвер, 31 берез. 2016 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/38127.pdf>

41. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. П'ята сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень*. № 9. Засідання дев'яте (середа, 21 верес. 2016 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/38755.pdf>

42. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. Третя сесія Верховної Ради України восьмого скликання. *Бюлетень*. № 8. Засідання восьме (середа, 16 верес. 2015 р.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/36031.pdf>

43. МЗС України. Мінські Домовленості: усі деталі та подробиці. [28.03.2016]. URL: <https://goo.gl/Kv8v8a>

44. МЗС України. Мінські Домовленості: усі деталі та подробиці. [28.03.2016]. URL: <https://goo.gl/Kv8v8a>

DYNAMICS OF THE POLITICAL DISCOURSE OF THE PARTY «BLOCK OF PETRA POROSHENKO “SOLIDARITY”» IN MODELING THE REINTEGRATION PROSPECTS OF THE CRIMEA AND DONBAS

The article provides a comprehensive analysis of the dynamics of the political discourse of the «PARTY “PETRA POROSHENKO”» Solidarity «PARTY» in modeling the reintegration prospects of the Crimea and Donbas. It is proved that the discourse of the parliamentary faction of the party was centered around the problems of the administrative and territorial structure of the Donetsk and Lugansk regions, the role of civil-military administrations, the problems of decentralization of power and the illegal nature of the elections of the Russian Federation in Crimea. It was established that the role and functions of the military-civil administrations were determined by the faction, firstly, as a body in the liberated districts of the Donetsk and Lugansk regions, which performs the functions of temporarily absent representative local governments; secondly, as an institution for reducing the level of discontent among the population permanently residing in the zone of the antiterrorist operation. Condemning the elections in the temporarily occupied Crimea and the Donbass, the parliamentary faction «Party “BLOCK PETRA POROSHENKO”» used all available tools and established communication with the

entire complex of adopted legislative initiatives of the party. The articulation of the need to form a symbolic and memory policy of the Ukrainian Crimea is associated primarily with parliamentary activities of a member of the Verkhovna Rada Committee on Human Rights, National Minorities and Interethnic Relations, a member of the faction PETRA UNION POROSHENKO R. Chubarov, official level condemned violations of the rights of the Crimean Tatar national self-government and the prosecution of the Crimean Tatars in Crimea for their political views and convictions beliefs. The integration of the Crimea and the Donbass into the Ukrainian economic space is determined by the faction «PETRA POROSHENKO BLOCK» as dependent on the processes of de-escalation, stabilization and return of the Donbass to the political space of Ukraine.

Key words: «party “Block of Petra Poroshenko “Solidarity”», parliamentary activity, deoccupation, reintegration, Donbas, Crimea.

REFERENCES

1. *Donbas i Kry`m: cina povernennya*. Monografiya. V. P. Gorbulina, O. S. Vlasyuka, E. M. Libanovoyi, O. M. Lyashenko(zag. red.). Kyiv: NISD, 2015, 474.
2. Rotar, N. (2018). Problema deokupaciyi/integraciyi Kry`mu ta Donbasu v strategiyi parlaments`koyi diyal`nosti polity`chnoyi partiyi «NARODNY`J FRONT». *Naukovy`j visny`k Sxidnoevropejs`kogo nacional`nogo universy`tetu imeni Lesi Ukrayinky`. Seriya «Mizhnarodni vidnosy`ny`»*, 2018, № 5 (378), 139–153.
3. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. Persha sesiya Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten`*, 6 (chasty`na II), zasidannya shoste, rankove (chetver, 11 grud. 2014 r.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/33088.pdf>
4. Pro zminy` v administraty`vno-tery`torial`nomu ustroyi Lugans`koyi oblasti, zminu i vstanovlennya mezh mist Zolotogo ta Girs`kogo Popasnyans`kogo rajonu Lugans`koyi oblasti. *Postanova Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`*, vid 8 veres. 2016 r. № 1517-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1517-19>
5. Pro zminy` v administraty`vno-tery`torial`nomu ustroyi Lugans`koyi oblasti, zminu i vstanovlennya mezh Popasnyans`kogo i Slov`yanoserbs`kogo rajoniv Lugans`koyi oblasti. *Postanova Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`*, vid 11 lyut. 2015 r. № 177-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/177-19>
6. Pro zminy` v administraty`vno-tery`torial`nomu ustroyi Lugans`koyi oblasti, zminu i vstanovlennya mezh Pereval`s`kogo i Popasnyans`kogo rajoniv Lugans`koyi oblasti. *Postanova Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`*, vid 7 zhovt. 2014 r. № 1693-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1693-18>
7. Pro zminy` v administraty`vno-tery`torial`nomu ustroyi Donecz`koyi oblasti, zminu i vstanovlennya mezh Baxmuts`kogo rajonu Donecz`koyi oblasti. *Postanova Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`*, vid 8 veres. 2016 r. № 1519-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1519-19>
8. Pro zminy` v administraty`vno-tery`torial`nomu ustroyi Donecz`koyi oblasti, zminu i vstanovlennya mezh mista Gorlivka ta Baxmuts`kogo rajonu Donecz`koyi oblasti. *Postanova Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`*, vid 8 veres. 2016 r. № 1520-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1520-19>
9. Pro zminy` v administraty`vno-tery`torial`nomu ustroyi Donecz`koyi oblasti, zminu i vstanovlennya mezh mista Slov`yans`k ta Slov`yans`kogo rajonu Donecz`koyi oblasti. *Postanova Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`*, vid 8 veres. 2016 r. № 1518-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1518-19>
10. Pro zminu i vstanovlennya mezh Artemivs`kogo rajonu Donecz`koyi oblasti. *Postanova Verxovnoyi rady` Ukrayiny`*, vid 20 trav. 2015 r. № 458-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/458-19>
11. Pro zminy` v administraty`vno-tery`torial`nomu ustroyi Donecz`koyi oblasti, zminu i vstanovlennya mezh mista Mariupol`, Volnovas`kogo, Novoazovs`kogo ta Tel`manivs`kogo rajoniv

Donec`koyi oblasti. *Postanova Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`*, vid 11 grud. № 32-VIII. 2014 r. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/32-19>

12. Pro zminy` v administraty`vno-tery`torial`nomu ustroyi Donec`koyi oblasti, zminu i vstanovlennya mezh Artemivs`kogo rajonu Donec`koyi oblasti. *Postanova Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`*, vid 11 grud. 2014 r. № 31-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/31-19>

13. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. *Persha sesiya Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. Byuleten`*, № 2, zasidannya druge, vechirnye (vivtorok, 3 lyut. 2015 r.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/34358.pdf>

14. Pro vijs`kovo-cy`vil`ni administraciyi. *Proekt Zakonu Ukrayiny`*, № 1855 vid 27 sich. 2015 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53705; Pro vijs`kovo-cy`vil`ni administraciyi. *Zakon Ukrayiny`*, № 141-VIII vid 3 lyut. 2015 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-viii>

15. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. Tretya sesiya Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten`*, № 34, zasidannya try`dcyat`chetverte, vechirnye (chetver, 26 ly`st. 2015 r.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/36059.pdf>

16. Poimenne golosuvannya pro Proekt Zakonu Ukrayiny` pro vijs`kovo-cy`vil`ni administraciyi (#1855) – za osnovu ta v cilomu 03.02.2015 17:07. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=557

17. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. Druga sesiya Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten` Pozachergovogo zasidannya*, vid 31.08.2015. Pozachergove zasidannya (ponedilok, 31 serp. 2015 r.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/36086.pdf>

18. Zvernennya Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` do derzhav-chleniv ta insty`tucij Yevropejs`kogo Soyuzu, Spolucheny`x Shtativ Amery`ky`, Avstraliyi, Kanady`, Yaponiyi ta inshy`x derzhav svitu ta mizhnarodny`x organizacij shhodo namiriv provedennya nezakonny`x vy`boriv v okremy`x rajonax Donbasu, № 717-VIII vid 6 zhovt. 2015 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/717-19/sp:java-:max100>

19. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. Tretya sesiya Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten`*, 9, zasidannya dev`yate, rankove (chetver, 17 veres. 2015 r.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/36032.pdf>

20. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. Shosta sesiya Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten`*, № 10, zasidannya desyate, rankove (chetver, 23 lyut. 2017 r.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/40682.pdf>

21. Pro Zayavu Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` stosovno nevy`znannya Ukrainoyu legity`mnosti vy`boriv Prezy`denta Rosijs`koyi Federaciyi na ty`mchasovo okupovany`x tery`toriyax Ukrayiny` – Avtonomnij Respublici Kry`m ta misti Sevastopol`. *Postanova Verxovnoyi rady` Ukrayiny`*, № 2371-VIII vid 22 bereznia 2018 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2371-viii>

22. Pro Zvernennya Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` do Diyuchogo golovuvannya v Organizaciyi z bezpeky` ta spivrobitny`cztva v Yevropi, Parlaments`koyi asambleyi Organizaciyi z bezpeky` ta spivrobitny`cztva v Yevropi ta parlamentiv derzhav-uchasny`cz` Organizaciyi z bezpeky` ta spivrobitny`cztva v Yevropi shhodo mizhnarodnogo sposterezhennya Organizaciyi z bezpeky` ta spivrobitny`cztva v Yevropi na vy`borax Prezy`denta Rosijs`koyi Federaciyi 2018 roku. *Postanova Verxovnoyi rady` Ukrayiny`*, № 2436-VIII vid 17 trav. 2018 r. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2436-19>

23. Ukrayins`ka delegaciya podala zayavku na provedennya debatiz z py`tannya nevy`znannya rosijs`ky`x vy`boriv u aneksovanomu Kry`mu na kvitnevij sesiyi Asambleyi v Strasburzi [20.03.2018]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2425768-ukraina-podala-zaavku-v-parena-debati-sodo-viboriv-rf-v-krimu.html>

24. Pro vnesennya zmin do deyaky`x zakonodavchy`x aktiv Ukrayiny` shhodo posy`lennya social`nogo zaxy`stu vnutrishn`o peremishheny`x osib. *Proekt Zakonu Ukrayiny`*, № 1496 vid 17 grud. 2014 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52974

25. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`. Persha sesiya Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten`*, № 4, zasidannya p'yate, vechirnye (chetver, 5 lyut. 2015 r.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/34361.pdf>

26. Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishn`o peremishheny`x osib. *Zakon Ukrayiny`*, № 1706-VII vid 20 zhovt. 2014 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

27. Pro vnesennya zmin do deyaky`x zakoniv Ukrayiny` (shhodo vy`borchy`x prav vnutrishn`operemishheny`x osib ta inshy`x mobil`ny`x vsередy`ni krayiny` gromadyan). *Proekt Zakonu Ukrayiny`*, № 6240 vid 27 berez. 2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61425

28. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`. Tretya sesiya Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten`*, № 14, zasidannya choty`rnadcyate, rankove (sereda, 7 zhovt. 2015 r.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/36037.pdf>

29. Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny` «Pro vy`shhu osvitu» shhodo zabezpechennya prava na zdobuttya vy`shhoi osvity` osib, miscem prozhy`vannya yaky`x ye ty`mchasovo okupovana tery`toriya Ukrayiny`. *Proekt Zakonu Ukrayiny`*, № 6116 vid 22 lyut. 2017 r. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61199

30. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`. Shosta sesiya Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten`*, № 37, zasidannya try`dcyat` s`ome, rankove (vivorok, 16 trav. 2017 r.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/42713.pdf>

31. Poimenne golosuvannya pro Proekt Zakonu Ukrayiny` pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrayiny` «Pro vy`shhu osvitu» shhodo zabezpechennya prava na zdobuttya vy`shhoi osvity` osib, miscem prozhy`vannya yaky`x ye ty`mchasovo okupovana tery`toriya Ukrayiny` (№ 6116) – za osnovu ta v cilomu 16.05.2017 11:05. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=12138

32. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`. Shosta sesiya Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten`*, № 43, zasidannya sorok tretye, rankove (vivorok, 23 trav. 2017 r.). URL: <http://portal.rada.gov.ua/uploads/documents/42719.pdf>

33. Pro pry`svoeyennya imeni Amet-Xana Sultana mizhnarodnomu aeroportu «Simferopol`. *Postanova Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`*, № 411-VIII vid 14 travnya 2015 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-19>

34. Pro zvernennya Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` do Organizaciyi Ob'yednany`x Nacij, Yevropejs`kogo Parlamentu, Parlaments`koyi Asambleyi Rady` Yevropy`, Parlaments`koyi Asambleyi OBSYe, svitovy`x lideriv ta vsix chleniv mizhnarodnogo spivtovary`stva shhodo zasudzhennya porushen` prav i svobod kry`ms`kotatars`kogo narodu. *Postanova Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`*, № 412-VIII 14 trav. 2015 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/412-19/conv>

35. Pro vnesennya dopovnen` do Postanovy` Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` «Pro vidznachennya pam'yatny`x dat i yuvileyiv u 2015 roci shhodo vshanuvannya dnya pam'yati deportaciyi kry`ms`kotatars`kogo narodu». *Postanova Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`*, № 434-VIII vid 14 trav. 2015 r. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/434-19>

36. Poimenne golosuvannya pro proekt Postanovy` pro pry`svoeyennya imeni Amet-Xana Sultana mizhnarodnomu aeroportu «Simferopol`» (№ 2796) – za osnovu ta v cilomu 14.05.2015 10:33. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=1938

37. Poimenne golosuvannya pro proekt Postanovy` pro zvernennya Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` do Organizaciyi Ob'yednany`x Nacij, Yevropejs`kogo Parlamentu, Parlaments`koyi Asambleyi Rady` Yevropy`, Parlaments`koyi Asambleyi OBSYe, svitovy`x lideriv ta vsix chleniv mizhnarodnogo spivtovary`stva shhodo zasudzhennya porushen` prav i svobod kry`ms`kotatars`kogo narodu (№ 2821) – za osnovu ta v cilomu 14.05.2015 10:42. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=1941

38. Poimenne golosuvannya pro proekt Postanovy` pro vnesennya dopovnen` do Postanovy` Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` «Pro vidznachennya pam'yatny`x dat i yuvileyiv u 2015 roci» (shhodo vshanuvannya dnya pam'yati deportaciyi kry`ms`kotatars`kogo narodu) (№ 2794) – za osnovu ta v cilomu 14.05.2015 18:10. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_golos?g_id=2030

39. Pro zabezpechennya prav i svobod gromadyan ta pravovy`j rezhy`m na ty`mchasovo okupovaniy tery`toriyi Ukrayiny`. *Zakon Ukrayiny`*, № 1207-VII vid 15 kvitnya 2014 r. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>

40. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`. Chetverta sesiya Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten`*, № 21, zasidannya dvadcyat` pershe (chetver, 31 berez. 2016 r.). URL: <http://iportal.rada.gov.ua/uploads/documents/38127.pdf>

41. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`. P'yata sesiya Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten`*, № 9, zasidannya dev'yate (sereda, 21 veres. 2016 r.). URL: <http://iportal.rada.gov.ua/uploads/documents/38755.pdf>

42. Stenografichni byuleteni plenarny`x zasidan` Verhovnoyi Rady` Ukrayiny`. Tretya sesiya Verhovnoyi Rady` Ukrayiny` vos`mogo skly`kannya. *Byuleten`*, № 8, zasidannya vos`me (sereda, 16 veres. 2015 r.). URL: <http://iportal.rada.gov.ua/uploads/documents/36031.pdf>

43. MZS Ukrayiny`. *Mins`ki Domovlenosti: Usi detali ta podroby`ci*. [28.03.2016]. URL: <https://goo.gl/Kv8v8a>

44. MZS Ukrayiny`. *Mins`ki Domovlenosti: Usi detali ta podroby`ci*. [28.03.2016]. URL: <https://goo.gl/Kv8v8a>

Матеріал надійшов до редакції 17.10.2018 р.